

HANNA WIDACKA

RYCINY POLSKIE JOSEFA ANTONA KAPPELLERA

Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XVIII w. pojawili się w Warszawie dwaj artyści, których nazwiska zapisały się najświetniej w historii grafiki polskiej czasów Stanisława Augusta. Są to Friedrich John (1769–1843) i niewiele odeń starszy Josef Anton Kappeller (1761–1806). Wypełnili oni dotkliwą lukę, która powstała w tutejszym środowisku artystycznym po wyjeździe ze stolicy utalentowanego rytownika Gottfrieda Prixnera (1784 r.) i zgonie (prawdopodobnie po 1786 r.) Gottłoba Jakoba Marstallera, należącego do najlepszych sztycharzy stanisławowskich.

Josef Anton Kappeller¹, Tyrolczyk, urodzony w Imst, przybył do Polski z Wiednia ok. 1788 r., zaangażowany jako nauczyciel domowy przez Antoniego Barnabę i Teklę Jabłonowskich. Najprawdopodobniej stało się to za pośrednictwem posła polskiego w Wiedniu, Franciszka Ksawerego Woyny, którego żoną była rodzona siostra Jabłonowskiej, Teresa z Czapliców². Rytownik zamieszkał w Warszawie i szybko zasymilował się z otoczeniem. Utrzymywał ożywione kontakty z artystyczną socjetą: Zygmuntem Voglem, Karolem Michałem Gröllem, Josefem Grassim i wspomnianym już Johnem; przyjaźnił się z rodziną architekta Fryderyka Lessla. Związany był z kręgami patriotycznymi; brał podobno udział w insurekcji kościuszkowskiej, walcząc jako prosty żołnierz w obronie oblężonej Warszawy³. Miał wtedy poznać osobiście Naczelnika, do którego odnosił się potem z najgłębszą czcią⁴.

---

¹ Najnowsze informacje o nim zob. w biogramach artysty autorstwa A. Ryszkiewicza w *Polskim słowniku biograficznym* (T. 12. Wrocław 1966–1967 s. 5 — dalej cyt.: PSB) i w *Słowniku artystów polskich i obcych w Polsce działających* (T. 3. Wrocław 1979 s. 358 — dalej cyt.: SAP).

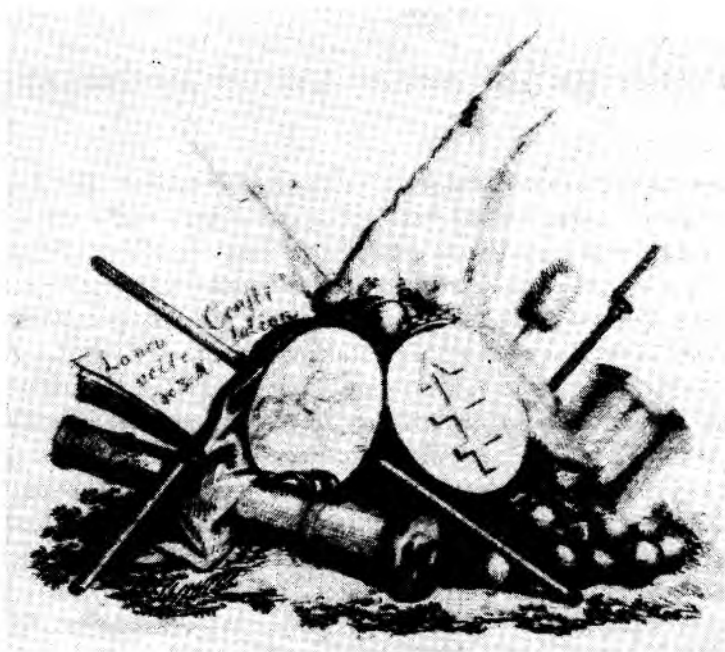
² Wiadomo, że tenże Woyna zaproponował w Wiedniu Josefowi Grassiemu, być może w imieniu króla, przeniesienie się do Polski. Grassi związał się również z domem Jabłonowskich; uczył córkę księżnej Tekli, Teresę, rysunku i malował portrety obojga księstwa — zob.: SAP t. 2. Wrocław 1975 s. 459 (J. Ruszczyówna).

³ Analogia z losami Josefa Grassiego — por. SAP s. 460.

⁴ *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*. T. 34. Warszawa 1903 s. 706. Grassi podobnie jak Kappeller miał bezpośredni kontakt z Kościuszką, który rzekomo wyratował malarza z niebezpiecznej sytuacji podczas oblężenia — por. SAP s. 460.

Graficzna działalność Kappellera w Polsce, trwająca zaledwie kilka lat (ok. 1788–1794), obejmuje tylko sześć obiektów, w tym cztery mezzotinty i dwa miedzioryty. Ten skromny ilościowo dorobek zawiera niemal wyłącznie portrety współczesnych artystów i osobistości.

Najwcześniejsza jest mała miedziorytowa winieta (il. 1) upamiętniająca udział księcia Kazimierza Nestora Sapiehy (1754–1798) — jako drugiego.

Il. 1. Winieta, miedzioryt, 1791

obok Stanisława Małachowskiego, marszałka Sejmu Czteroletniego — w pracach nad Konstytucją 3 maja⁵. Stąd w kompozycji Kappellera, przedstawiającej zgrupowane w piramidę panoplia oraz księgę konstytucji, znalazły się: laska marszałkowska, herb Lis Sapiehów oraz Pogoń przypominająca, iż młody magnat był marszałkiem konfederacji litewskiej. Rycinka, wykonana delikatnie cienkim rylcem, koresponduje z odbitym na wspólnej planszy wizerunkiem marszałka — sztychem punktowanym Johna (1791). Warto dodać, iż plansza ta, zaopatrzona dodatkowo w poświęcony Sapieże panegiryczny wiersz okolicznościowy w języku polskim i francuskim⁶, jest w istocie

⁵ Sygn.: „Kappeller”. Wym. 52 × 53 mm. Egz. w Bibliotece Narodowej w Warszawie (dalej cyt.: BN) nr inw. G. 10444; por.: *Katalog wystawy urządzonej ku czci Tadeusza Kościuszki w setną rocznicę jego zgonu*. Lwów 1917 s. 51 poz. 265; PSB t. 12 s. 5.

⁶ „Wcześniej Ojczyzna zdała mu swe losy, / Wcześniej zawiści Cnotą przemógł ciosy, / Z świętych wzór Przodków, i mowy, i sprawy / Biorąc, sam cały dorównał Sławy. Już się Cześć,

rzeczy drukiem ulotnym, potwierdzającym wielką popularność tego „polskiego Cycerona” w ówczesnym społeczeństwie.

2 maja 1792 r. ukazało się kolejne dzieło artysty — wizerunek Adama Kazimierza Czartoryskiego (1734–1823), księcia generała ziem podolskich (il. 2)⁷. Rycinę zamówił u Kappellera Josef Grassi⁸, będący zarazem autorem malarskiego pierwowzoru, obecnie zaginionego, znajdującego się ongiś w zbiorach Tarnowskich w Dzikowie⁹. Mezzotinta, „dedié à Sa Majesté le Roi & aux Etats de la Republique de Pologne”¹⁰, wyobraża księcia w półpostaci, wspartego w swobodnej pozie na armacie. Włosy w lekkim nieładzie sprawiają wrażenie naturalnych; prawa dłoń niedbale trzyma rękawiczkę; na lewej piersi widać gwiazdę Orderu Orła Białego. Tłem jest ciemne niebo rozjaśnione gdzieniegdzie nieregularnymi strzępiastymi obłokami. Naturalna poza modela nie jest zarazem pozbawiona pewnej dynamiki, osiągniętej przez usytuowanie torsu w lewo, głowy zaś w prawo, w którą to stronę kieruje się też wzrok Czartoryskiego, omijając widza.

Omawiana mezzotinta doczekała się paru XIX-wiecznych trawestacji w litografii i drzeworycie, często zredukowanych do popiersia i pozbawionych tła¹¹.

Mądrość i Miłość skłóciły, / Którym się chlubniey ma uwiecznić czynem. / Już mu przychylnie Gracye uwiły / Wieniec przetknięty Myrtem i Wawrzynem.”

⁷ Dokładna data ustalona na podstawie anonisu zamieszczonego w „Gazecie Narodowej i Obcej” nr XXXV, suplement z dn. 2 V 1792.r. Portret „od wszystkich ukochanego i zasługami znakomitego męża” sprzedano „w składzie Pana Fietto na przeciw bramy krakowskiej” (tamże). Wymienioną datę potwierdza też list Alberta Lessla do syna Fryderyka, datowany z Warszawy 31.03.1792 r. zob. Archiwum PAN Warszawa. III — 2; Zespół Z. Batowskiego 8 q k. 451 (wypisy ze zniszczonej korespondencji Lessłów); zob. też SAP t. 2 s. 461; t. 3 s. 358.

⁸ H. Domaszewska. *Zagadnienia pierwowzoru w polskiej grafice portretowej XVIII wieku*. RMNW 13: 1969 z. 2 s. 25.

⁹ H. Kamińska-Krassowska. *Wincenty de Lesseur — życie i działalność*. Tamże s. 188.

¹⁰ Sygn.: „Grassi pinx! Kappeller sculp! Varsovie”. Dedykację rytownik podpisał: „très humble Serviteur Kappeller”. Wym. 300 × 220 mm. Egz. w Muz. Nar. w Krakowie, Oddz. Czartoryskich, R. 3563a; BN nr inw. G. 98, G. 9737. Rycina w literaturze określana często błędnie jako akwatinta; por. m.in.: E. Rastawiecki. *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających*. T. 1. Warszawa 1850 s. 185 poz. 13; tenże. *Słownik rytowników-polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających*. Poznań 1886 s. 156 poz. 1; *Spis rycin przedstawiających portrety przeważnie polskich osobistości w zbiorach Emeryka hr. Hutten-Czapkiego w Krakowie*. Kraków 1901 poz. 370 (mylne określenie modela jako Adama Jerzego Czartoryskiego); PSB t. 12 s. 5; SAP t. 3 s. 358.

¹¹ Są to litografie: wykonana w zakładzie litograficznym Karola Antoniego Simona, pochodząca z wydawnictwa *Zbiór wslawionych w ostatnich czasach Polaków* (Poznań 1829); Józefa Sonntaga, odbita w zakładzie litograficznym Piotra Wyszowskiego w Krakowie (po 1825 r.); Walentego Sliwickiego, z wydawnictwa A. Chodkiewicza *Portrety wslawionych Polaków* (Warszawa 1820–1830). Drzeworyt Andrzeja Zajkowskiego w „Tygodniku Ilustrowanym” 1886 nr 195 s. 197. Sam obraz Grassiego był zaś powtarzany w miniaturowych wersjach przez Wincentego Lesseura — zob.: H. Kamińska-Krassowska. *Miniatury Polskie od XVII do XX wieku*. Katalog zbiorów. Warszawa 1978 s. 54–55 poz. 71.

II. 2. *Portret Adama Kazimierza Czartoryskiego. Wg Josefa Grassiego, mezzotinta, 1792*

W tymże 1792 r. Kappeller wykonał, także w technice mezzotinty, utrzymane w tonacji sepiowej *Popiersie starca* (il. 3), dedykowane ks. Tekli Jabłonowskiej¹². Przedstawiony tu sędziwy starzec o szlachetnych rysach, z siwymi włosami, wąsami i długą brodą układającą się w pierścienie, ubrany jest w udrapowaną szatę obrzeżoną frędzlami. Z ramion spływa łańcuch o dużych, prostokątnych ogniwach. Tła, raczej płaskiego, nie można dokładnie określić. Malowniczość postaci sugeruje na pierwszy rzut oka, iż chodzi tu o charakterystyczny typ tak ulubionych wtedy rembrandtowskich żebraków czy wschodnich mędrców, jednak silnie zindywidualizowane rysy modelu wskazują raczej na portret konkretnej osoby. Według wszelkiego prawdopodobieństwa był to Rafał Rogoziński, urodzony w początkach XVIII w. i zmarły pod koniec stulecia, wsławiony swoją pioską pielgrzymką do Ziemi Świętej, którą odbył w wieku 80 lat¹³. Stanisław August, ujęty sławą pątnika, kazał go sobie przedstawić, a zachwycony pięknem jego oblicza polecił sporządzić miniatury portret Rogozińskiego¹⁴. Przymuszczalnie wówczas powstał również obraz olejny, dziś zapewne nie zachowany. Nasuwa się pytanie, kto był jego twórcą. Od razu chciałoby się tu wymienić nazwisko Josefa Grassiego, gdyż wiadomo, że Kappeller wykonywał w Polsce swoje dzieła niemal wyłącznie według jego płócien, ale na poparcie tej hipotezy brak dowodów.

Z 1794 r. pochodzą odmienne podobizny Tadeusza Kościuszki, przedstawiające go w generalskim mundurze, obie według Grassiego. Pierwsza — mezzotintowa — jest kopią malarskiego pierwowzoru, uważanego dziś za zaginiony, a znajdującego się dawniej w Sieniawie (il. 4), zamówionego

¹² „Dedié à Son Altesse Madame la Princesse Jablonowska Cas = de Crac = par Son très — humble Serviteur Kappeller 1792”. Wym. 169 × 133 mm. Na unikatowym egz. w Bibl. Jagiellońskiej w Krakowie (nr inw. 1719) dopisano atramentem: „w Warszawie”. Por.: *Katalog Wystawy przedmiotów Sztuki i Starożytności w gmachu poddominikańskim w Lublinie w Czerwcu i Lipcu 1901 roku na korzyść domu zarobkowego*. Lublin 1901 s. 29 poz. 369 (pt. Głowa starca); SAP t. 3 s. 358.

¹³ Pochodził z Poznania. Był dziadem Antoniego Wincentego Rogozińskiego, malarza warszawskiego. Już jako starzec przeniósł się do Warszawy. Po odbytej pielgrzymce, kiedy to zjawił się — już nieoczekiwany — cały i zdrowy, obwieszony relikwiami, żył jeszcze kilka lat. Szersze o nim informacje zob.: W. F. Szokalski. *Wspomnienia z przeszłości*. Wyd. Adam Wrzosek. T. I: 1819–1837. Wilno 1921 s. 34–35; Kamińska-Krassowska. *Miniatury Polskie* s. 28–29.

¹⁴ Jest to miniatura autorstwa Karola Bechona, wykonana w latach dziewięćdziesiątych XVIII w. (nie później niż w 1794 r.), na której Rogoziński nosi szaty pielgrzyma i trzyma kostur (zob. Kamińska-Krassowska, jw. s. 28–29, repr.). Twarz starca na miniaturze została potraktowana realistycznie, na mezzotincie Kappellera wydaje się lekko wyidealizowana (w grafice brak poza tym charakterystycznych atrybutów pątnika). Niemniej wzajemne podobieństwo modeli jest tak uderzające, że nie pozostawia właściwie prawie żadnych wątpliwości co do faktu, iż chodzi tu o jedną i tę samą osobę. Pani mgr Halinie Kamińskiej-Krassowskiej winna jestem wdzięczność za koleżeńskie uwagi, które ostatecznie utwierdziły mnie w słuszności mojego przypuszczenia.

Il. 3. *Popiersie starca* (portret? Rafała Rogozińskiego), mezzotinta, 1792

Il. 4. *Portret Tadeusza Kościuszki. Wg Josefa Grassiego, mezzotinta, 1794*

u artysty przez ks. Adama K. Czartoryskiego¹⁵. Również wykonanie tej ryciny zlecił Kappellerowi Josef Grassi, który pokrył związane z tym koszty¹⁶. Naczelnik ujęty w półpostaci, z Orderem Cincinnata i Krzyżem Virtuti Militari, zwrócony 3/4 w lewo, widnieje na tle nieba rozjaśnionego subtelnymi refleksami obłoków. Wydobyty tu delikatny światłocien kontrastuje z głęboką, aksamitną czernią prostokąta, w którym rytownik osadził owal z portretem.

Zachowana przez Kappellera typowa dla Grassiego skłonność do idealizowania nie występuje już w drugim wizerunku Kościuszki, sporządzonym w technice miedziorytu punktowanego, z nieznacznym użyciem ryłca w partii ubioru (il. 5)¹⁷. Szytych, odwrócony w stosunku do oryginału — ołówkowego rysunku z natury, znajdującego się niegdyś w Paryżu, w kolekcji Dionizego Zaleskiego¹⁸ — wyobraża Naczelnika w popiersiu, 3/4 w prawo, z głową w lewo, na tle nieba, tym razem w okrągłej ramie.

Portrety Naczelnika, będące niejako hołdem złożonym mu przez malarza i rytownika, należały zapewne do ostatnich prac graficznych wykonanych przez Kappellera w Polsce, gdyż już w roku 1794 opuścił stolicę i wyjechał do Innsbrucku, a potem do Wiednia. Wcześniej zdążył jeszcze wykonać w mezzotincie dużych wymiarów portret króla Stanisława Augusta (nie zachowany)¹⁹ oraz rysunek przedstawiający księcia Józefa Poniatowskiego, który przetrwał do naszych czasów jedynie w miedziorytowym sztychu Friedricha Johna (il. 6)²⁰. Wspomniany rysunek Kappellera zdjęty był z obrazu Grassiego.

Kappeller, zrujnowany toczącymi się wojnami napoleońskimi, z nadszarpniętym zdrowiem opuścił ok. 1802 r. Wiedeń i przeniósł się do swojej posiadłości w Einöd pod Grazem, gdzie w 1806 r., w przystępie melancholii, odebrał sobie życie.

¹⁵ Sygn.: „Jos. Grassy pinx.† Jos. Kappeller sculp.† Varsoviae”. U dołu napis: „Le General Kosciuszko”. Wym. 330 × 266 mm. Egz. w BN nr inw. G. 273 (owal wycięty z tła) i w Muz. Nar. w Warszawie, Gr. Pol. 12461. Rycina często określana w literaturze niewłaściwie jako akwatinta; por. m.in.: Rastawiecki. *Słownik rytowników* s. 156 poz. 2; *Spis rycin* poz. 902; M. Gumowski. *Portrety Kościuszkj*. Lwów 1912 s. 16 repr. tabl. 6; *Katalog wystawy [...] ku czci [...] Kościuszki* s. 38 poz. 167; PSB t. 12 s. 5; SAP t. 3 s. 358. Według tego samego obrazu wykonał miedzioryt punktowany Friedrich John.

¹⁶ SAP t. 2 (Wrocław 1975) s. 462.

¹⁷ Sygn.: „Grassi Delineavit Kappeller Scul. a Varsovie chez Fietta”. Wym. 153 × 104 mm. Egz. m.in. w Muz. Nar. w Krakowie, Oddz. Czartoryskich, R. 12462, R. 1828; BN nr inw. G. 10032. W Muz. Nar. w Warszawie (nr inw. 24731 a) znajduje się odbitka próbna, *avant toute lettre*, gdzie niemal całkowicie wykończona jest tylko głowa, reszta kompozycji zaledwie lekko naszkicowana. Por. m.in.: Gumowski. *Portrety* s. 17 repr., tabl. 8; *Katalog wystawy [...] ku czci [...] Kościuszki* s. 39 poz. 173; PSB t. 12 s. 5; SAP t. 2 s. 462; t. 3 s. 358.

¹⁸ Rysunek Grassiego (w owalu) reprodukuje: R. Fournier-Sarlovèze. *Les peintres de Stanislas Auguste II roi de Pologne*. Paris 1907 s. 82.

¹⁹ Szerzej piszę o tym w artykule *Ikonoografia króla Stanisława Augusta w grafice XVIII wieku*. RHS 15: 1985 s. 218.

²⁰ Sygn.: „Grassi pinx.† Kappeller delin.† F. John sculp.†”. Wym. 147 × 111 mm. Egz. m.in. w Bibl. Jagiellońskiej w Krakowie nr inw. 4180.

Il. 5. Portret Tadeusza Kościuszki. Wg Josefa Grassiego, miedzioryt punktowany, 1794

Graficzne *oeuvre* Kappellera, powstałe w ostatnich latach niepodległości Polski stanisławowskiej, zdaje się potwierdzać osobiste zaangażowanie rytownika w ówczesne wydarzenia polityczne po stronie obozu reform. Świadczą o tym omówione powyżej okolicznościowa winietka, wizerunki Czartoryskiego i Kościuszki. Znane dziś z nielicznych odbitek mezzotinty i miedzioryty Kappellera — niezależnie od krótkiego okresu jego pobytu w Warszawie — stanowią ilościowo szczupły dorobek. Niemniej jednak wystarczy to, aby

Józef, książę Poniatowski

Il. 6. Portret ks. Józefa Poniatowskiego. Friedrich John wg rysunku Josefa Antona Kappellera, na podstawie płótna Josefa Grassiego, miedzioryt punktowany, 1792

zaliczyć artystę do najwybitniejszych talentów sztycharskich końca XVIII w. działających nad Wisłą. Uprawiana przezeń mezzotinta, wyjątkowo tu niepopularna, nadawała się szczególnie — jak żadna inna technika metalowa — do reprodukcji dzieł malarskich. Pietyzm w oddaniu owych oryginałów oraz opanowana do perfekcji technika składają się w sumie na wysoki poziom artystyczny grafiki Kappellera, przywodzącej na pamięć twórczość innego interpretatora portretów Grassiego, wiedeńczyka Johanna Petera Pichlera, działającego już poza Polską²¹.

---

²¹ SAP t. 3 s. 358.